

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. I СВ. 1-2

БЕОГРАД
1949

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. Уредништво: Пред новим задацима	1
2. А. Белић: О стављању запете	7
3. М. Стевановић: Двојство облика посесивних придева и заменица на -ов и -ин	24
4. А. Б.: „У приповетки“ и сл.	39
5. Мразови: мразеви, носови; носеви и сл.	
I. Ј. Вуковић:	42
II. Б. Милановић:	43
III. Уредништво	53
6. А. Б.: „Знаоци“ — „таоци“?	55
7. Гл. Елезовић: Порекло речи <i>адрај</i> ... <i>адрајовац</i> и сл.	58
8. Језичке поуке: 1. По први пут (М. С.). 2. Обзиром на или с обзиром на (М. С.). 3. Соба је већ била заузета оџицима (Св. Марковић). 4. Крвавити и крварити (Св. М.). 5. Волони су их пробудили обојицу... (Св. М.). 6. И нервозно мицајући кажипрстом (Св. М.)	61
9. Уредништво: Повиз стручњацима и читаоцима!	70

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

д-р Александар Белић, Глиша Елезовић, д-р Радомир
Алексић, д-р Михаило Стевановић, д-р Радосав Во-
шковић, Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић.

Наука Рџнта

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД

1949

О СТАВЉАЊУ ЗАПЕТЕ

Питање о овоме наново је искрснуло у нашој јавности са свом силином својом и са жељом многих који се књигом баве да се овога пута оно рашчисти докраја. Овоме се не треба чудити јер је неодређеност у употреби запете заиста велика.

Ми нисмо једини који употребљавамо слободну интерпункцију. Од великих културних народа такви су Французи и Енглези, а од других народа има их доста (такви су Швеђани, Данци и др.) који се труде, све више, да заведу у своје писању слободну или логичку интерпункцију.

У много случајева интерпункција је постајала предмет научног испитивања. Она је доспела и до научних конгреса. Тако су за V Лингвистички интернационални конгрес у Бриселу од 1939 год. били спремљени Документи о интерпункцији европских језика (*Dokumente zur Interpunktion europäischer Sprachen, Göteborg, 1939*) у којима су дата правила о интерпункцији четрнаест европских језика. Њих је спремио Одбор за интерпункцију и упоредну синтаксу који је био одређен на IV Лингвистичком интернационалном конгресу у Копенхагену и састављен од четири стручњака: *Хјалмара Линдроша*, који је и најглавнији у овом послу (из Гетеборга), *Боделсена* (из Копенхагена), *А. Жоливе* (из Париза) и *Е. Цвирнера* (из Берлина). Књизи је дат кратак увод у којем се износе принципи којих се Одбор придржавао и објашњење текстова из поменутих четрнаест језика. Текстови су наштамани у три редакције: у уређеној, према паузама при читању, онако како је у оригиналу. Сваки је текст наштампан трипут према овом троструком мерилу.

Цео овај елаборат уствари је Линдротов. Он се већ поодавно бави интерпункцијом и хтео би да према принципима које он износи сви народи удесе своје интерпункције. То треба да покажу примери оних језика које он износи. Питање је: у чему је његов основни принцип и каква је разлика међу једним уређеним текстом и текстом чија интерпункција зависи од пауза (почивки) у добро прочитаном или

изговореном тексту. У томе су готово сви принципи Линдротови: текст између пауза при добру читању има да се одвоји запетама; то би био основни принцип. Ако би се која запета, тако стављена, противила природној вези речи у тексту, онда њу треба изоставити. Тако би се добијао уређени текст.

Нема никакве сумње да у овим мерилима има део истине: пауза је последица онога што је у мишљењу растављено, па је природно да се њоме условљава запета. Али зашто да узимамо у том случају последицу, па према њој да одређујемо употребу запете? Зар не би било природније рећи да оно што је у мишљењу одвојено треба и на писму да је одвојено? Тада бисмо имали посла само са једном инстанцијом, а не са две као што је код Линдрота: и са мишљењем, које се мора претпоставити, а о којем Линдрот не говори, и са *исправним* читањем од којег непосредно зависе паузе. Да то читање може не бити у пуном складу са мишљењем, види се по томе што многе паузе код Линдрота дају нетачно цепање текста. Линдрот има неке знакове (,) (+) којима обележава да нека запета није обавезна. Али више од сваког теоретског разлагања даће нам претставу о Линдротовој интерпункцији разгледање самих текстова које је Линдрот обилно приложио своје трактату. Узмимо напр. бележење зависности свезом *да* којој одговара у француском *que*, у немачком *dass*, у пољском *że*. Изгледало би да пред таквом зависношћу не може бити ни у једном од горњих језика запете; међутим код Линдрота није тако: у француском ње заиста нема, али је има у немачком и пољском. На пр. *Il est vrai que nous avions d'esormais M. Fesquet pour voisin* (Истина је да смо имали доцније г. Феске-а као суседа); *Aber sie gehen ohne Hoffnung, dass man sie liebt* (Али они иду без наде да их човек воли); *Pewnego razu zdarzyło się że latarnik w Aspinwall, niedaleko Panamy, przepadł bez wieści.* (Једном се десило да је чувара у Аспинвалу, недалеко од Панаме, нестало без трага). Ја бих могао навести много сличних примера за поменути свезицу и друге или за „који“ које чини тако често блиску целину са речју на коју се односи. И ту се у уређеној интерпункцији код Линдрота — језици необично разилазе. Ту разлику правда Линдрот (X-XI стр.) разликом у структури међу језицима; али ја сам овде поменуо три језика са сличном, индоевропском или европском, струк-

туром. Па ипак колика разлика међу њима! Ја мислим зато да није ту кривица до структуре помињатих језика, него до неодређености Линдротова' мерила. Не може се по читању, ма како оно било исправно, одређивати интерпункција. Читање иде у дикцију. За дикцију су пресудни други моменти, а не они који су важни за разумевање неког текста при читању. Може се интерпункција удешавати по читању, али је то тада интерпункција дикције, а не начина како треба разумети наштампани текст. И заиста се ту народи разликују. Јер дикција зависи врло много од културе народа: у њој знатну улогу игра традиција у којој се огледају различни начини (романтични, наративни, реалистички и сл.). Међутим написани (наштампани) текст треба схватити не онако како би га прочитао писац, применивши исправну дикцију своје средине, него како га разуме писац. То није исто. Зато су код наштампаног текста потребна друга мерила него код читаног.

Ја нећу говорити овде о значајној улози модулација гласа, вољних и невољних пауза, мимике, гестикулације и пантомиме при читању, што све мора бити у тексту замењено интерпункцијом. У том и јесте велика разлика између читања и обележавања текста. Зато међу текстовима на сродним језицима у интерпункцији не може или не би смело бити разлике. За тачност пишчевих мисли може бити само један, и то за сродне језике заједнички, начин ако интерпункција нешто значи и нешто показује. За то дикција и интерпункција нису исто.

И сам Линдрот зна за везу интерпункције са синтаксом: „Веза питања интерпункције са питањима синтаксичким заснована је на уверењу да и за синтаксу „живи отсеци“ (Glieder) играју улогу; али та је улога у многим језицима баш због уређене интерпункције (школске, званичне, граматичке итд.) замрачена или уништена“ . . . . „Одбор мисли да ће пружањем овог материјала имати довољно разлога да види у томе и користан посао за синтаксу и не у малој мери за упоредну синтаксу“ (XII). Ја мислим да би било знатно боље да је из синтаксе (подједнако: упоредне и опште синтаксе) извучено све што се могло извући за интерпункцију, а не обрнуто; јер интерпункција није ништа друго до сапутник нашег текста који је сав израз нашег мишљења, а не нешто што је независно од њега.

Из овога излази да интерпункцију треба ослободити у језику од свега што је замрачује, свега што је формалистичко и безизразно, па ма се та интерпункција звала школском, званичном или граматичком, а можда и како још друкчије. Код нас је у том правцу већ доста урађено. Оно што се код нас назива логичком или слободном интерпункцијом — то је, уствари, синтаксичка интерпункција коју је већ 1847 год. употребио Караџић у преводу Новог завета, а којом се и Даничић служио у својим списима. Али она код њих није доведена докраја. То је само почетак. Да је у то време наша синтакса била више разрађена, несумњиво би и сама система била савршенија.

Не треба се бојати тога што се ова интерпункција назива синтаксичком и не треба мислити да то тражи од писца неких особитих граматичких знања која су им неприступачна без нарочитих, дубоких студија. Синтакса, тј. оно што се износи у нашем говору, — није ништа друго, као што је горе речено, до израз нацег мишљења. Све што је у мишљењу нашем повезано везама зависности, дакле најтешњим везама које се замислити могу, не може бити одвојено при писању, и обрнуто, све што је одвојено у мишљењу не може бити спојено при писању. То је главно или основно правило сваке разумне интерпункције. Против њега не може имати нико ништа. Али примена тако општег правила на необично многобројне језичке појаве у појединим случајевима није лака. Зато ћу се ја овде задржати мало на томе начелу и покушати да га осветлим са различних страна.

1. Шта је повезано у мишљењу, а шта је одвојено? На то питање треба граматички да одговоримо. Оно што је у мишљењу напоредно, што не одређује нешто друго, што не развија унутрашње стране других речи, што није једно од другог зависно — то је подвојено. Када се у реченици ређа више речи или израза, па и реченица међу којима нема непосредне зависности — то су или речи, изрази или реченице у набрајању или свака од њих одређује неку другу реч која је изван њих, а саме стоје међусобно одвојене. Напр.: *Ко ће окајати мога Срђана, мога Мрђана, мога Млађена?* То су објекти који зависе од глагола, али између себе не стоје ни у каквој зависности. Или: *Не могаше човек знаћи ал' је згодниј', али је ваљасиј', ал' је мудриј', али је љу-*

бавниј'. Ово су све атрибути који ближе одређују именицу (њега, Батрића), али између себе један други не одређују. У овом случају речи могу имати и какву свезицу или речцу које их истичу, али докле год остају у набрајању, оне се запетама одвајају. Напр.: *Јурише с њим и дијели и шугу, и хлеб, и славу*. Овде су *шугу, хлеб, славу* објекти у набрајању, и они ништа нису ни изгубили ни изменили од свога карактера што су добили појачајну свезицу *и*. Или: *Тишо — шо смо ми, сви! и војска, и земља, и гора*. — *Све гине за кайљом воде: и шрава, и живошине, и људи*. У набрајању могу бити и реченице: *Еро докоја новце, мейне у недра, ња бежи уз њошок*. Овде се могу глаголи *мейне* и *бежи* разумети као делови сложеног прирока, али и ту имамо набрајање, тј. ниједан део прирока не одређује други. Али напр. можемо имати и потпуно засебне реченице: *Све њосјало ћуши, нико се не буди; не виде га звери, не виде га људи*.

Из поменутог основног принципа истиче да се атрибут, којим се именица ближе одређује, не може одвајати од своје именице; да се прилог или прилошки израз не може одвајати од оне речи (глагола, придева или прилога) коју ближе одређује; да се падежни облик не може одвајати од речи од које зависи и сл. Наравно, могло би се претпоставити да се то само по себи разуме, да о том не треба нарочито говорити. Али ипак и ту има случајева на које треба обратити нарочиту пажњу. То су именице и придеви у служби апозиције или апозитива. Природно је да се атрибутска апозиција, исто онако као и сваки атрибут, не одваја од своје именице (*маршал Тишо, њроша Мајеја, краљ Милушин* итд.), али када је права апозиција или када се придеви додају као апозитиви (допунски), онда се одвајају: *Моје њишце леје, једини другари! — Ти гробови, сџари, нови, они сјају сваком нарашџају*. — *Миодраг, блед и озбиљан, озбиљнији него деца у његовим годинама, дохвџи чесницу и њружи један крај оцу*. Наравно да у случајевима које даље наводим, а који осветљавају оно што је прво речено, не треба стављати запету: *Онаквиога сивога сокола Црногорка још рађала није*. — *Било је шо у некој земљи сељака на брдовишом Балкану*. Овде у *некој земљи сељака* претставља прилошки израз за место којим се одређује где се извршила радња о којој се говори; а на *брдовишом Балкану* одређује се где се та сељачка земља находила. — *Дечака редови цели узели се за руке и*

са школског задњег часа на сшрељање пошли мирно као да смрт није ништа. Прво редови цели дечака — то је један израз који чини целину, узели се за руке — за руке претставља начин и одређује ближе узели се, и са школског задњег часа пошли — то је прилошки израз за време којим се ближе одређује пошли, зато се и не одваја запетом, пошли на сшрељање — на сшрељање је прилошки израз за место којим се ближе одређује пошли, као да смрт није ништа — опет је прилошки израз за начин (поређење) којим се ближе одређује пошли на сшрељање, — дакле: нигде није било потребно да се стави запета. Или: Она (комедија Родољупци) понегде сасвим бледо пошсећа на много свежије кржаве комедије лажног родољубља под скућом окујашора. И овде би се могло лако показати да су све речи и изрази уско између себе повезани; зато и нема нигде запете.

Наравно, када се каквим свезицама, или и без њих, речи и изрази једни од других одвајају, треба стављати запету. Напр.: *Ја с' не бојим ни жива курјака, а камоли мртвих кожешина.* — *Не беше зима као обична зима, него нека лајавица и јад.* — *Куди јевшино, али добро.* — *Не ја, он или Не ја, већ он* и сл. — *Ко је, да је, не јауче од беса, већ од грдне и велике невоље.* — *Он има право, дакле си ши погрешно.* — *Нек дођу сви, сем тебе.* И обрнуто, када се речи, изрази или реченице непосредно спајају, не треба их одвајати запетом. — *Вино пију Новак и Радивој.* — *Јурише с њим и дијели и шугу, и хлеб, и славу.* — *Када смрт сшегне моје груди болне и пошоне душа у вечноме мраку, ви пођише тамо, размакнише волне, и на дну језера којајше ми раку и тамо сахран'ше.* Прве две реченице претстављају целину и последње две, остале су у набрајању. Зато испред и у прве две и последње две реченице не стављамо запете ма да су прве две и последње две реченице као целине у набрајању (тако су и обележене запетом). — *Нека дође нек о од вас: ши или он!* Овде се једно лице замењује другим, зато се и не може одвојити запетом. Али ако су речи овом свезицом везане у набрајању, тада се, наравно, одвајају запетом: *Или грми, ил' се земља шресе, ил' удара море у брегове.* Исто тако: *Ни ши, ни он, већ буљубаша Зека;* дакле, када је у набрајању, онда се и ни исто као и одваја запетом: *Ни сабљом, ни љушком, ни благом, ни влашћу, већ једино искреном љубављу према својој и сшавничкој, својој научничкој и књижевничкој*

дужности он је освојио шу пошту. — Ја од рода никога не шражим: ниши браћа, ниши брашучеда, ни по греху сшара родитеља.

2. Велику групу речи, израза или реченица који се морају одвајати запетом чине накнадно додате, уметнуте речи, изрази или реченице. Оне не чине органске целине са реченицама којима се додају, већ обележавају нешто што је изван органске везе саме реченице, али је корисно да се зна, да се има на уму. То се и показује запетама које се иза њих стављају у почетку реченице; испред њих кад су на крају реченице, а са обеју страна када су у средини реченице.

Има речи које се сматрају увек као такве. Такви су вокативи именица, императиви, многе начинске речи и изрази који се накнадно додају и сл. Напр.: *Боже мили, чуда великога!* — *Чекај мало, црни Бугарине!* — *Јеровоам, чија маћи бјеше удовица, подиже се на цара.* — *Ви ћеше, свакако, шо урадиши.* — *Он би се, бар се њему шако чинило, убио кад би га газда прекорио да му је ово или оно ујројасшио.* — *Исшина, он је био храбар човек, али своју храброст није умео памешно да ујошреби.* — *Све у свему, он се морао повући.*

Наравно, ако од императива зависи каква реченица, онда се запета не ставља: *Сшарајше се да заслужише љубав својих суграђана.* Тако исто ако се каквим императивом или сличном речју појачава други глагол, он се, наравно, не одваја запетом: *Дед погоди!* — *На узми!* — *Изволише сесши!*

Нема никакве сумње да је овде остављено широко поље погледима пишчевим. Напр. у реченици: *Једнога дана, баш некако пред Божић, беху се дили у шуму.* Овде онај временски израз може бити сматран као допунски, као што је писац и обележио, али не би морао бити тако сматран. Ово вреди, и нарочито, за зависне реченице које се у редовним случајевима не одвајају запетом; али када су овако додате или уметнуте, оне се — као што ћемо ниже видети — одвајају запетама. Овде да наведем само један пример: *Све се у свешу мења, и шо зашо шшо су услови развишка сшално променљиви.* Писац је узрочну реченицу накнадно додао — што се види по ономе *и шо*; али је та узрочна реченица могла бити изнесена и без *и шо* и запете, да се *променљивоси* хтела непосредно образложити. Одавде се види

колико је широко поље овде остављено писцима; али сваки њихов поступак у том правцу показиваће њихову мисао; нека пазе да према интерпункцији не дођу са њом у противречност, тј. да хоће једно да кажу, а стварно интерпункцијом покажу нешто сасвим друго. Тако напр. ако у реченици: *Па ипак у тој архиепископури пролећа у човеку се буди нека хармонија, неки благи, ведри, једнославни људски мир* — ставимо запету иза *ипак* и испред *у човеку*, као што је писац учинио, ми ћемо обележити као споредно, као накнадно додато оно што је у овој реченици непосредно и органски везано са њом. Можда је писац узео запете из системе интерпункције у којој се запетама нарочито истичу речи; али то се противи нашој интерпункцији у којој се за истицање употребљавају или две тачке или знак почивке (пауза).

3. Много је шира област оних случајева када запету не треба писати. Ја сам већ додирнуо најобичније случајеве употребе атрибута, зависних падежа и прилога и прилошких израза према речима које њима управљају. Ту се обично и не грешу или бар не много. Али у једном случају, под утицајем страних језика, улази у обичај писање запете и тамо где се противи најелементарнијим правилима о зависности. Напр.: *Сушра у седам часова по подне у сали Коларчева универзитетска одржаће се свечана академија у славу Максима Горког*. Овако употребљени прилози и прилошки изрази *сушра*, *у седам часова по подне*, *у сали Коларчева универзитетска* чине утисак неког набрајања; уствари, таквог набрајања нема, већ су сви прилози и прилошки изрази изнесени напред ради истицања; иначе би њихово место било друкчије (*Сушра у седам часова по подне одржаће се свечана академија у славу Максима Горког у сали Коларчева универзитетска*). Први временски прилошки израз ближе одређује глагол *одржаће се*, све друге речи тако су између себе синтаксички блиско повезане да се ниједна не може запетом одвојити. Или испоредите напред наведени стих Десанке Максимовић *Дечака редови цели* итд. у којем је такође синтаксички све тако блиско повезано да се ниједан део не може одвојити запетом.

Највећи део примера претстављају зависне реченице. Према основном принципу нашем оне се не могу одвајати запетом од главних реченица. То је истина. Али сама зависност реченица врло је неједнака по природи њиховој. Код

многих фаналних (намерних) и оптативних (жељних) реченица толика је зависност да се те реченице могу сматрати готово као сложени израз: *идем да кућим* није ништа друго до *идем кућити, желим да иђем — желим ићи* или просто *иђе ми се — ишо бих* и сл. Међутим код условних, узрочних, допусних и сличних реченица, зависност није тако блиска. Зато се, нарочито за школску употребу, препоручивало да се такве реченице увек одвајају запетом. То није сасвим исправно. Те реченице чине често са својим главним реченицама тако нераздвојну целину да се не смеју од њих одвајати. Напр.: *Доћи ћу ако узможем. — Није дошао јер је био болестан. — Дошао је иако му је било врло тешко* и сл. Ја сам навео ове елементарне реченице да се види како је главна реченица нераздвојно везана са својом зависном реченицом када она значи непосредну зависност. Али, наравно, реченице ове врсте врло често не значе непосредну зависност, већ зависност накнадно изнесену. У том случају и оне падају под правила о накнадно додатим или уметнутим реченицама. Наравно, каткада је тешко повући ту разлику; зато се и ту мора оставити слобода писцима да нам изнесу своје реченице онако како их они осећају.

Да узмемо неколико примера. Јасно је да се у овим реченицама зависна узрочна не може одвојити: *„Сад нека ти помогне правда када си без очију“*. — *Они се из тога јада нису могли извући јер су сувише ниско паали*. — *Партија је у тој борби победила због тога што је њено руководеће језгро било наоружано науком марксизма-лењинизма и што је тој науци било дубоко одано*. — *Али и њихов морал, и њихова педагогија, и њихова етика су у суштини оштећени, која је жива јер је врло пластична, и која је пошла јер је дава са љубављу*. — *Стерија није лагао што у тим догађајима није дао позитивне српске јунке јер њих у том шренућку с историског ситановишта није било*.

Али у овим случајевима треба одвајати узрочну реченицу као накнадно додату, са разлозима који се тек у њој износе: *Кошуљицу добро чувај од жене, јер ако до ње дође, она ће је обући и одлешети*. Исп. и горњи пример: *Све се у свету мења, и што зашто што су услови развијка стално променљиви*.

Или у допусним реченицама: *„Па зар после нећу умрећти иако се штурчим?“* — *Они се ни за шренућак нису уштуру-*

чавали да пођу најред иако су добро знали да их шу очекују немачки шенкови. — И дете које чита или слуша Змајеву песму о деци увек ће одвојити ружно од лепога ма да ће у оба подједнако уживати. Али у овим случајевима треба допусне реченице одвајати запетама: *Партија је, даље, у тој дугогодишњој борби, могла да побједи и побједила је зашто што је њено чланство, ма да теоретски недовољно издигнуто, било дубоко одано Партији и комунистичкој ствари.* — *Везирове речи, мирис кафе и чибука, све је што годило и умиривало, иако није могло да избрише мучне утиске.*

Исто тако и у условним реченицама: *И најзад (ти родољупци) испошисују неку изјаву по којој добијају педесет форината ако се одрекну прокламоване српске Војводине.* — *Доћи ћу ако узмогнем.* Али: *Подигни ме само на ноге, придигни да се одужим овом дому, ако му се може одужити и сл.*

Видели смо да овај принцип вреди и за све остале зависне реченице, само је код њих разликовање када их не треба одвојити запетом (или запетама), а када треба, — можда простије или лакше. Узећемо неколико изричних, намерних, жељних, последичних, временских, месних, начинских и односних реченица обеју врста.

— *Па заштите и у њих да би јој дали једно ждребе за медене колачиће.*

— *Овај му одговори одакле је и како га је кћи научила.*

— *Није мене царев оправио да ја пијем на Леђану вино.*

— *Травнички Турци су, наравно, били и сувише мудри и поносни да своје узбуђење покажу, али га у разговорима у чешири ока нису крили.* — *У тој борби она (Партија) је задала шроцкизму у нашој земљи шакав ударац да се он — ни у ослободилачком рату, ни после њега — није озбиљније испољио.* — *Кад то чује царев син, буде му врло шешко да свисне од жалости.* — *Краљ га храни седам годин дана да растјера кићене свашове и да ошме Роксанду дјевојку.* — *То што он има шако је мало према ономе што му се нуди и шако незнајно према ономе што он жели да му не причинава задовољство ни оно што може да купи, јер већ унапред осећа болну границу својих могућности (о запети испред јер исп. напред стр. 15).*

— *Име ти се свуда сјомињало док је сунца и док је месеца.* — *Тако је и дело Стјерије Појовића добило нов сјај*

када су са њега скинуће прашњаве насlage и на њега бачена свешлост правилног објашњења.

— Над селом се носе гласови сшоке која се враћа с паше, паса и деце која се спрема на легало, све се што сјојило у један самобишњи нарочишти звук који се шири преко воћњака и кућа. — Једва човек чека да на ливади угледа какав моћни грм с разбацаним далеко у страну гранама под којима ће наћи довољно хладовине и одмора.

— „Сад нека ти помаже правда кад си без очију“. Остале примере в. напред стр. 15. То исто вреди и за допусне условне реченице.

— Бјежи нашраг што боље може. — Сшадосе гово-ришти како се излечи краљева кћи. — Данашњи комедиограф може и шреда да учи од Сшерије како се реалистичким ме-шодом зххвашају бишне и шшичне појаве свога доба.

4. Ово су све били случајеви када запету не треба стављати; али се дешава у исказним реченицама или упитним да многи стављају запету иако су исказ или питање зависни. Они осећају ту паузу која у језику заиста постоји и која није знак дикције већ припремање стављања питања или исказа после глагола којим се то питање или тај исказ уводи. Ту се обично ставља или знак почивке или две тачке: *Одговорише на питање: ко је највећи човек сшаре Грчке. — Ја вас питах — да или не!*

Ови се случајеви компликују тиме што има зависних реченица код којих зависност није обележена спољашњим знаком (каквом свезицом). И у том случају, по нашем мишљењу, не треба стављати запету: *Он је рекао „доћи ћу“* или *да ће доћи* или *доћи ће* — граматички је једнако јер у сва три случаја „доћи ће“ претставља објекат или објекатску реченицу. Ушло је у обичај да се у првом случају стављају и две тачке (*Он је рекао: „доћи ћу“*), што може и остати или и знак почивке ако се жели израз нарочито истаћи; али је потпуно исправно у сва та три случаја и не стављати никаквога знака.

5. Док сам досада говорио о зависним реченицама, ја сам имао на уму природан ред њихове употребе: или иза главне реченице, тј. подмета и прирока главне реченице, или између тих делова (што нарочито вреди за многобројне релативне реченице). Међутим дешава се врло често да су зависне реченице стављене испред главне, тј. да су по своме

месту у реченици праметнуте. За те се реченице вели да су у инверзији. Када се то изврши, тиме се ломи логички ред у реченици, зависној се реченици, која је тим премећањем нарочито истакнута, даје готово напоредни значај са главном реченицом, њена зависност од главне реченице није више тако одређена као што је онда када се зависна реченица налази на свом правом месту. Зато се после такве зависне реченице ставља запета.

— *Када се из извесне перспективе посматра, дејствији живој је поезија у свима својим изразима.* Правилни би ред био: *Дејствији живој када се из извесне перспективе посматра поезија је* итд. или: *Дејствији живој је поезија у свима својим изразима када се* итд. — *Али када је почео да пада први мрак и када су другови почели да се разилазе кућама, њега заболе помисао да га код куће чека нешто ружно и непријатно. — Док је, бабо, швога чеда Ива, нећеш Турком ти прессти кошуља. — Да би наша Партија могла извршити задаћу и да би она могла већ у клици сиријечити сваки покушај шурђих и антипартијских елемената да у партијске редове унесу забуну и да искриве правилну политичку линију Партије, потребно је да своје наоружа теориским и политичким знањем.* Јасно је да су реченице са зависном свезицом да праметнуте и зато су све одвојене запетом испред *потребно је* (унутрашња зависност у границама тих зависних реченица обележена је према природи односа међу њима). — *Ненадно те ноћи док је месец шрно, јужни вешар прође улицама бурно. — Кад им сестра преко прага прође, сви у двору пагну по земљи од страха. — Као у сну, једнако са језом на леђима, и једнако очекујући да ће га неко зовнути да се врати, прошао је широким ходником у ком је висила црна шабла са именима срећних који добијају писма и коју сада није ни погледао.*

6. Износећи случајеве са инверзијом ја сам рекао да се такве реченице осећају готово као напоредне са главном реченицом; али има доста случајева где се оне заиста развијају у „саодносне“ или корелативне реченице код којих је често тешко рећи која је реченица главна, а која споредна, толико су оне стилизоване. У реченици *Каква мајши, шаква кћи* несумњиво смо првобитно у мишљењу имали *Кћи је онаква каква је мајши*; инверзијом и претварањем *онаква у шаква*, а могло је остати и *онаква*, добили смо две потпуно

напоредне реченице: *Каква (је) маџи, џаква (је) кџи*. Корелативна заменица или прилог *џај, онај, џад* и слично често се подразумева, па ипак и такве реченице треба сматрати као корелативне. Напр.: *Кад срце зајџиџи, мисао је крива*. Овде је Ракић сигурно замишљао *џад*. Или: *Ко много џиџа, радо не даје* — очигледно *џај радо не даје*. Или: „*Ко овога камена џонесе, кајаће се; а ко не џонесе, кајаће се* — у оба случаја *џај ће се кајаџи* и сл. Да наведем неколико примера са корелативним заменицама и прилозима и без њих.

— *Колико људи, џолико џуди*. — *џџо је Његош у џесми, џо је Љубиџа у џриџџеџи*. — *Уколико се више будеџи џрудили за народно добро, уџолико ћеџи веће џризнање заслужиџи код њега*. — *Ко има коња, на Божић џослије ручка ваља да га џројаше*. — *Колико се дораџ уморио, брзо дораџ вранца сусџиџао*. — *Којој овци своје руно смеџа, ондје није ни овце ни руна*. — *И рекоџе: кога најџре среџну, да им о џоџе суди* — очигледно *онај да им или џај да им* итд. По себи се разуме да је првобитно било у мишљењу *да им о џоџе суди (онај) кога најџре среџну*, па је зависна релативна реченица *кога најџре среџну* — праметнута, а остало је *(онај) или (џај) да им суди* које се подразумева.

7. Рекао сам, одмах у почетку, да и зависне реченице, нарочито односне, могу бити накнадно додате или уметнуте; тада се оне, наравно, одвајају запетом. Ови случајеви за- дају тешкоће многим писцима, и они иду у другу крајност и одвајају запетом и оне реченице (као што је то напред показано) које су органски везане са текстом. Некипут ту може бити размимоилажења међу читаоцем и писцем, али право одлуке припада, наравно, писцу, јер писац и најбоље зна и најбоље осећа како треба његов текст разумети. Напр. у реченици *Разумије се, с њима Парџија, кад их је већ открила као неџријаџеље, није водила идеолоџку и џо- лиџичку борбу* — реченица са *кад* између запета могла би стајати и без запете када би се о ствари о којој се у њој говори први пут напомињало. А како је писац већ о томе пространо говорио, он овде то само узгред спомиње као напомену, сећање из онога о чему је већ говорио. То он и обележава запетама. У реченици *Своју џачку собу дели са једним другом, а сџанује код јебне удовице, џврде и брижне жене, која и сама има два сина у гимназији* — последњи део ове реченице сасвим је споредна напомена која нема

непосредне везе са осталим текстом и зато ју је Андрић, сасвим правилно, одвојио запетом. У реченици *Заплетушост, која је у њему шрајала и расла месецима, сад је одједном појусшила* — остављено је, наравно, самоме писцу да одлучи или осети: да ли је трајање затегнутости и органски везано са подметом (*заплетушост*) и природом (*сад је одједном појусшила*). Ми бисмо рекли да оно „одједном“ и „сад“ показују присну везу релативне реченице са осталим текстом и да је није требало одвајати запетама; без прилога „одједном“ и „сад“ то би било могуће. Тако у другој реченици: *За време целог разговора који је шрајао више од једног саша момци су као безласне сенке додавали један другом и поносили консулу и везиру све што церемонијал захшава* — писац није нарочито хтео да одвоји запетама „*који је шрајао више од једног саша*“, да би што више додао живости самој слици коју је претстављао. И тиме је постигао жељени утисак. Међутим у реченици *Услед зиме, која је ше године била блага и шрајала крајко, ши су гласови добили први излед сшварности* — јасно се види да је реченица међу запетама заиста за текст сасвим споредна.

У овим случајевима и сами се писци каткада колебају и у новим издањима својих списа уклањају или додају запету.

8. Кад се различни придеви, прилози или партиципи употребљавају уз именице као скраћене реченице или у свом придевском, прилошком значењу, онда за њих вреди она правила која и за придеве и прилоге о којима је говорено (напр. *Идући тако наићи ћеш на велику јабуку. — Избријани образи румене му се као у младића* и сл.). Али када се ти партиципи, прилози или придеви развију у целе реченице, онда и за њих вреди правила која и за зависне реченице. Напр.: *Браћа његова завидећи му што је он био јунак пресијеку му ошшу да он не би могао сшићи*. У тој реченици *завидећи* итд. тако је блиско везано са *пресијеку* и тај глагол одређује да је било немогућно одвојити га запетом. — У реченици *Он се мало сшресе, брзо сшаде исшрасаши скоро пуку луку, и, поново је напунивши и палећи, насшави преко чибука* — писац је сматрао „поново је напунивши и палећи“ као споредније, као још тачнији опис узрујаности лица које се описује; али ако узмемо присну везу „настави преко чибука“ баш са овим делом, онда је јасно да би ипак пишчева мисао и његова слика била боље претстављена да запета

нема. — *Тек ако пролеће по која кола, дижући облаке прашине за собом.* Овде је реченични нагласак на првој половини реченице, а у другој се додаје нешто што само допуњује њену слику. — У реченици *Приповеда се како је некакав цар, дошавши са војском на крај света, пошао у тамни вилајет где се никад ништа не види.* И овде је приповедач сматрао да је реченични акценат и сва сила смисла реченичнога на *пошао у тамни вилајет* итд., па је зато издвојио запетама „дошавши с војском на крај света“; али ако се сматра да је то непосредни услов, па чак и узрок зашто је пошао у тамни вилајет, — запете би биле непотребне.

9. Када у главној реченици није довољно показано да се потоња зависна реченица јавља у непосредној зависности од ње, мора се често претпоставити да се управни глагол потоње зависне реченице подразумева, тако да се она јавља као нека врста напоредне реченице (наравно, када се има на уму и глагол који се подразумева). Отуда као нека почивка, неки прекид међу главном и оваквом зависном реченицом. Он се и обележава запетом.

— *А Турчин је јунак од мегдана, да му нема у Крајини пара.* Место реченице са да могло би стајати њему нема у Крајини пара; а када је да употребљено, тада се замишља: *верује се, мисли се* или сл.; могло би се замислити и *и што такав* или сл. — *Неће шебе погубиши уја, да би никад не видео царство.* Овде се подразумева несумњиво испред *да би никад* итд. *макар знао* или сл. — *Пејелом с чеснице посијају свилене бубе, (желећи) да их буде доста као и прашка у пејелу.* — *Ја сам синоћ нешто пијан био, (реците ми) да што лоше бјеседио нисам.* — *Кад вам изнесох ствар, њи не поверовасте, (питајте вас) како ћете веровати ако вам само речи и цифре изнесем.* — *Ја ћу овде чекаши Балачка. (вребавући) не би ли га како уставио.* — „Воде“ (дајте), *дашће и човјек и земља.*

Када поменути партиципи, прилози или прилошки изрази стоје пред субјектом и имају уза се целу зависну реченицу, они се, наравно, одвајају запетом. Исп. *Због злочина он је осуђен* и *Због злочина који је учинио, он је осуђен*; или: *Поменуши предлог не може се примити са изнесених разлога* и: *Са разлога који су изнесени, поменуши се предлог не може примити*; исп. такође: *Са извесних разлога поменуши се предлог не може примити.*

Има случајева када се оставља писцу да одлучи— да ли је зависност тако непосредна од главне реченице да се знак запете не може ставити или је реченица почела добијати већ неку врсту корелативног смисла. Напр. *Ово се чудо прогласи њо свешу, шако да је на хиљаде просилаца долазило*. Могло се рећи и друкчије, и тада би потоња последична реченица била много ближе везана за главну: *Ово се чудо шако прогласи њо свешу да је на хиљаде просилаца долазило*. У горњем случају као да се замишљало „и то тако“, па је *шако* употребљено да појача свезицу *да*.

Оваквих случајева има врло много, и они могу бити врло разноврсни. И ту се оставља писцу да осети онај мали прекид који се ту осећа.

10. Као што се одавде могло видети, и поред тога што је сам принцип за употребу запете врло прост, примена запете и њено пропуштање врло је сложено. Овде су изнесени најобичнији случајеви на које треба обратити нарочиту пажњу. По себи се разуме да они *нису могли бити* исцрпени докраја.

Правила која су овде изнесена стално се укрштају. Из примера који су наведени, а нарочито из оних који су подужи, може се то лепо пратити. Ја нисам на то обраћао пажњу у сваком засебном случају, сматрајући да се то по себи разуме.

Ова многостручност употребе долази од развијености наших језика. Али и у њој увек господари свугде основно начело: да оно што је повезано у мишљењу не може бити одвојено на писму, и обрнуто. То начело, и поред случајева који су по природи ствари такви да се лакше могу одредити, допушта и извесну слободу. У томе и јесте његов велики значај: писцу се оставља слобода да покаже како је у сваком појединачном случају разумевао и осећао свој текст. То је највише што се од једне интерпункције може тражити. И ако ова интерпункција и не покаже то савршенство одмах у почетку, она ће својим захтевима гонити књижевнике да му се све више приближавају.

Овде су показане извесне стране употребе запете; нема никакве сумње да ће се у току времена доћи и до нових искустава којима ће се много штошта што је овде изнесено попунити и усавршити.

Од потпуне подвојености преко полузависности (инверзије, корелативности) и још нечега што је и од тога мање (у помињатим прекидима захваљујући елипси управних или допунских речи) до пуне зависности има, као што смо видели, цео низ случајева међу којима, свакако, и прелазних ступњева, јер је језик увек у покрету, у развоју. Њих све треба узети у обзир. Ови су редови и написани да се расправљања о овом питању изазову и да се оно што исцрпније и што потпуније претресе.

А. Белић